

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

П.І. Пушкаренко, В.В. Степаненко

ПАРАМЕТРИ І СТРУКТУРА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Науковий аналіз показує, що тіньовий сектор економіки сьогодні є головною загрозою економічній безпеці України. Загальновідомо, що легальна (офіційна) і тіньова економіки завжди співіснували і співіснуватимуть. Абсолютно здорова економіка, що ефективно розвивається, без будь-яких відхилень та аномалій, – це ідеалізація, скоріше гіпотетичний стан, ніж реальність. Однак більшість наукових праць з економічної теорії, особливо підручників та навчальних посібників, присвячена описові того, як господарство функціонувало б у нормальних, добрих умовах економічного відтворення, раціональних очікувань. Але економічні закони, на відміну від законів природи, завжди діють як тенденції через багатоманітні суперечності, протидії, відхилення (дисфункції), порушення та їх шкідливі і небезпечні наслідки, які знаходять відображення в кризовій та тішовій економіці. Навіть у недавно виданому навчальному посібнику КНЕУ «Політична економія» тішовому сектору присвячена лише одна сторінка тексту [1, с.292-293]. Вигідно відрізняються у цьому відношенні навчальні посібники з економічної теорії, видані кафедрами НУВС і НАВС [2]. Особливістю їх є викладення економічних категорій і законів у органічній єдності з їх проявами у тішовому секторі та розкриттям механізму боротьби з ним.

Між тим, такі «хвороби» господарсько-правового розвитку вже досить добре вивчені економічною і юридичною наукою як вітчизняною (О.В.Турчинов, В.М.Попович, А.В.Базиліук, С.О.Коваленко), так і зарубіжною (П.Гутман, Е.Фейг, Блейдс, Вейсрод, Т.Корягіна та ін.), хоча ця проблематика є надзвичайно актуальною і сьогодні. Очевидно, для того, щоб лікувати хворобу, зложісну патологію економіки, протистояти з допомогою власних імунних господарсько-правових механізмів наростаючій лавині антисупільних явищ і процесів тінізації, необхідно з'ясувати її сутність, структуру та параметри.

Учені, політики і практики вважають, що тішовий сектор економіки являє собою досить складне поліморфічне соціально-економічне утворення з високим рівнем таємності, інтеграції та протиправності. Тому визначення поняття феномена тішової економіки, економіко-правовий аналіз, характеристика основних відтворювально-прогресуючих тішових технологій, схем та їх кількісна макроекономічна оцінка є, мабуть, одним з найслабших місць у вітчизняній науці [3, с.79]. Навіть існує думка, що визначити масштаби тішової економіки взагалі неможливо. Для її ймовірного обчислення застосовуються такі основні методи: монетарний (попиту на готівку), «Палермо» (балансу витрат і грошових доходів), аналізу зайнятості і технологічних коефіцієнтів (витрат електроенергії і декларованого випуску продукції), соціологічних опитувань та ін. Найбільш достовірним вважа-

ється структурний метод розрахунку всіх основних сегментних джерел доходу тіньової економіки [4, с.23-25].

Виходячи з визначення тіньової економіки за Е.Фейгом, як економічної діяльності, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до ВВП, вчені виділяють дві основні складові тіньової економіки [5, с.20]:

1. Економічна діяльність, що є легальною, але не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою. Цей сектор у багатьох наукових роботах отримав назву **«неформальної економіки»**.

2. Протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність, яку традиційно називають **«підпільною економікою»**.

Відомий дослідник тіньової економіки О.В.Турчинов так сформулював поняття тіньової економіки: «Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства» [6]. Подібне визначення наводиться і в «Економічній енциклопедії»: тіньова економіка – це сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності [7, с.637].

На нашу думку, своїм корінням сутнісного походження тіньова економіка сягає у неправильні, неадекватні існуючій економічній системі дії владних, регулюючих і контролюючих структур, особливо перших осіб держави, форми та методи господарювання, а також у соціально-психологічні спотворення господарської поведінки суб'єктів економічного порядку, які входять у суперечність з об'єктивними економічними законами і не відповідають інтересам переважної більшості населення.

Виходячи з цих визначень, вітчизняні науковці в структурі тіньової економіки частіше виділяють чотири основні сегменти [8, с.44]:

– **легальний «світлий»** (legat economy), який користується недосконалістю чинного законодавства;

– **напівлегальний «темний»** (dark economy), в якому суб'єкти узаконеної діяльності ухиляються від сплати податків;

– **неофіційний «сірий»** (grey economy), до якого входять незареєстровані форми підприємництва («човникова» торгівля, репетиторство, домашня праця та ін.);

– **підпільний «чорний»** (black economy), пов'язаний з прямими порушеннями чинного законодавства (контрабанда, наркобізнес, рекет, грабежі тощо).

Оригінальною є докладна структуризація тіньової економіки О.В.Турчинова за 5-ма рівнями, 13-ма класифікаційними ознаками на 55 структурних груп і 36 підгруп [6, с.56-60], основна частина яких присвячена кримінальному, тобто «підпільному» сегменту тіньової економіки. Слід відмітити, що у зазначеному «класифікаторі» автор справедливо застосував такий важливий критерій підходу до структурного поділу тіньової економіки, як соціально-економічні наслідки її функціонування. За цією ознакою

виділяється «соціально-позитивна», «соціально-нейтральна», «соціально-негативна» і «антисоціальна» тіньова економічна діяльність. Саме такий підхід дозволяє глибше аналізувати і системно оцінювати існуючі тіньові технології і схеми для розробки ефективної системи державних заходів щодо протидії тінізації суспільно-економічних відносин.

На основі аналізу наукових публікацій і господарської практики нами виокремлюються і обґрунтовуються такі головні технології тінізації і, відповідно, основні форми привласнення величезних тіньових доходів у сучасній Україні.

1. Тіньова зайнятість і нелегальне виробництво товарів і послуг. За експертними оцінками вітчизняних дослідників, у 90-х рр. в Україні у тіньовому секторі економіки на різних умовах була задіяна половина дорослого населення; нині майже 7 млн громадян України працюють за кордоном, у тому числі 4 млн нелегально. Найбільшого розмаху тіньова доходність набула у виробництві та реалізації лікєро-горілчаних, тютюнових виробів, нафтопродуктів, лікарських засобів та енергогазопостачанні. У цьому зв'язку було запроваджено державну монополію у сфері контролю за виробництвом спирту, алкогольних і тютюнових виробів, а також створені стратегічні монополії і об'єднання «Енергетична компанія України», «Нафтогаз України», «Енергоатом», НАК «Вугілля України», ДК «Укрспецекспорт», ДП «Укрпапірпром» та ДАК «Ліки України».

2. Приховування прибутків підприємств і доходів громадян від оподаткування, необґрунтовані податкові пільги та заборгованість із заробітної плати. За розрахунками В.Вишневецького і А.Веткіна, в Україні середня ставка податку для підприємців, які працюють на внутрішньому ринку, є найбільшою у СНД – 45% (у Росії – 31%, у Казахстані – 18%). Ще Київська княгиня Ольга, після вбивства князя Ігоря древлянами за тричі взяту щорічну подать, зрозумівши, чим може завершитися надмірність стягнення данини з населення чи підвладних територій, значно зменшила побори. Також незброєним оком видно, як активи невиплаченої заробітної плати підприємств (у 2004 р. понад 1 млрд грн) та величезні суми несплачених податків і відшкодованого ПДВ «перекочовують» з легального сектора економіки до тіньового. Наприклад, Головне управління податкової міліції ДПА України викрило фінансову махінацію 43-річного громадянина Узбекистану по відшкодуванню через фіктивну фірму ПДВ на суму 9 млн грн за «липовий» продаж літака АН-124.

Загальний обсяг пільг з оподаткування для кожного шостого платника орієнтовно оцінюється в 65 млрд грн, або 74% доходів Державного бюджету України на 2005 рік. Та, як заявив Президент України Віктор Ющенко, податки будуть знижені, але платитимуть їх усі.

3. Шахрайство у фінансово-кредитній сфері та ціноутворенні і контрабанда. Внаслідок застосування різноманітних технологій тінізації операцій доведено до банкрутства, з привласненням величезних доходів, 10 комерційних банків, у тому числі найбільший з них – банк «Україна», спровоковано зернову, бензинову та цінову кризи. Неабиякі (нерідко 200-300%) надприбутки дають небачені монополії і митні маніпуляції («завищення-

заниження») з цінами на внутрішньому і зовнішньому ринках, особливо на продукцію металургійної, хімічної, вугільної та легкої промисловості, а також сільського господарства. Приміром, з-за кордону завозилося шкіряне взуття за цінами 25–30, а чоловічі костюми – 80 центів. Внаслідок контрабанди, за найскромнішими оцінками, держбюджет роками недоотримував десятки мільярдів гривень. Тому новий Уряд України запровадив програму «Контрабанда – STOP!»

4. Масове розкрадання державної власності, в тому числі у процесі її роздержавлення та приватизації. Щоб підрахувати масштаби такого розкрадання, науковці вивели індекс «розкрадання держави». У Словенії цей показник становив 7 пунктів, у Латвії – 30, у Росії – 32 [9, с.141]. Вважаємо, що в Україні він є ще вищим. Як стверджують добре обізнані політики, в Україні два десятки угруповань заволоділи половиною об'єктів колишньої державної власності. Підраховано, що за рахунок управління корпоративними правами держмонополій до держбюджету можна залучити майже 30 млрд грн.

5. Кримінальний бізнес з торгівлі зброєю, наркотиками, людьми та людськими органами, рекет, грабежі, нелегальна міграція та ін. За даними ООН, 97% світового арсеналу стрілецької зброї володіють злочинці й терористи, оборот підпільної торгівлі нею оцінюється нині в один мільярд доларів. На чорному ринку зброї вже пропонуються танки, ракети, артилерійські системи, літаки й компоненти, необхідні для створення зброї масового знищення. Так, МОУ разом з МВС ретельно контролюють хід розслідування факту викрадення зі сховищ одного з арсеналів ВМС України пускового пристрою та двох ракет до переносного зенітно-ракетного комплексу (ПЗРК) «Стріла 3М» – дуже небезпечної зброї, яку можуть використати терористи.

Експерти ООН підраховали, що у світі в середньому щороку нелегально продається наркотиків на суму 400 млрд дол. На Заході норма прибутку наркоділків сягає 300%, а у Росії та Україні – 1000%. Одіозною для України стала проблема торгівлі живим товаром, особливо жінками, сто тисяч яких опинилися у сексуальному рабстві за кордоном. Українських жінок купують за 50-200 дол. і перепродають до борделів Західної Європи вдсятеро дорожче. Сучасні рабовласники і контрабандисти світу щороку заробляють на торгівлі людьми 7–12 млрд дол.

6. Комп'ютерна злочинність по проникненню до електронних банківських мереж, піратському контролю за софтверним ринком і програмним забезпеченням, нелегальному продажу через Інтернет аудіозаписів (щороку 500 тис.) фільмів, а також інші нові суспільно небезпечні явища кіберзлочинності, які вже турбують не тільки Україну, а і весь цивілізований світ. Так, значного резонансу набула вінницька справа 1998 р., коли зловмисник, використовуючи систему електронних платежів, незаконно переказав понад 80 млн грн (на той час – близько 20 млн дол.) на кореспондентський рахунок одного з латвійських банків [10, с.118]. Враховуючи загрозу безпеці та добробуту народів, яку несе в собі транснаціональна комп'ютерна злочинність, на Саміті Тисячоліття (Нью-Йорк, 2003 р.) розроблена і прийня-

та Міжнародна конвенція про боротьбу з комп'ютерним тероризмом, а в Україні для цього створено відповідний міжвідомчий центр.

7. Відмивання «брудних» грошей (капіталу) – за різними оцінками з України вивезено від 20 до 50 млрд дол., щорічний його відплив утричі перевищує західні кредити та всі види допомоги нашій державі. Це й спонукало Групу з розробки фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей (FATF) включити Україну у вересні 2001 р. до «чорного списку», з якого її, після повного виконання відповідних вимог, виокремили тільки через 2,5 роки.

Зрозуміло, розглянуті нами тіньові технології і схеми не є вичерпними. До них також відносяться панування монополій, недобросовісна конкуренція, спеціальні (вільні) економічні зони та офшори, створення фіктивних фінансових трастів, пірамід, які «викачують» гроші значної кількості довірливих вкладників та ін.

У зв'язку з тим, що в Україні кучмівськими «реформами» насаджувалася олігархічна модель економіки з майже найвищими на всій планеті корупцією та казнокрадством, тіньовий сектор гіпертрофічно поширювався і нині досяг величезних масштабів. За офіційними даними, він збільшився з 39% ВВП у 1994 р. до 55% у 2005 р. [11] і значно перевищує відповідний рівень більшості країн ЄС і СНД та критичну (порогову) межу, яка за західними оцінками, становить 30-35% ВВП [1, с.293]. Чемпіонами тінізації стали Донецька область (66%), Укрзалізниця, Укрнафта, НАК Нафтогаз, Укрпошта та інші держмонополії.

Соціально-економічні наслідки феномена «тіньової економіки» в Україні жахливі. Тінізація призвела до безоглядної концентрації суспільного багатства в руках окремих майстрів хитрих тіньових обладунків за рахунок обкрадання всього суспільства. Про це яскраво свідчить реалізований механізм приватизації, за яким майже половину промислового потенціалу п'ятидесятимільйонної європейської країни, що створювався протягом життя кількох поколінь, було через посередників продано за 2-х доларові приватизаційні сертифікати «своїм людям» з купки колишньої номенклатури та криміналітету – у цілому за вартість одного (правда, великого) літака – до 180 млн дол. Тільки за останній рік кількість задекларованих громадян – мільйонерів зросла більш як удвічі з 336 до 850 чоловік. Тому, за децильним коефіцієнтом співвідношення найбагатших і найбідніших людей, диференціація доходів у Китаї становить 7:1, у країнах ЄС – 5-7:1, а в Україні – 30:1, тоді як порогом соціальної стабільності суспільства є показник 10:1. Навіть у країнах колишньої радянської Прибалтики люди одержують в 4 рази більшу зарплату, ніж в Україні.

З огляду на це, тіньова економіка не може не виступати як паразитичний, гальмівний фактор соціально-економічного розвитку. Через невідповідність технічного переозброєння у тіньовому секторі економіки уповільнюється НТП, знижується продуктивність праці. Внаслідок обмеженості джерел інвестицій і несприятливого інвестиційного клімату зменшується їх обсяг. Посилюється грошова деградація, а податковий тягар розподіляється на дедалі меншу кількість господарських суб'єктів, які працюють лега-

льно. Як наслідок, настає колапс і легального сектора економіки. Україна посідає лише 67 місце із 102 в економічному розвитку, 84 місце за рівнем перспективи на майбутнє і 43 – за добробутом населення. Отже, розширення параметрів тіньової економіки неминує призводити до господарського, технологічного і соціально-економічного регресу країни.

Прискорення суспільного розвитку, подолання назрілих конфліктів між купкою «нових» і масою «пересічних» українців може забезпечити тільки сильна демократична держава, публічна, чесна і відповідальна політика її уряду в інтересах народу як єдиного джерела влади. Заспокоюючи інвесторів, що ніякої масової реприватизації в Україні не буде, нова влада змушує великий тіньовий бізнес ділитися з державою у справі підвищення добробуту громадян країни. Як заявив Президент України Віктор Ющенко, виведення економіки із тіні дасть змогу вдвічі збільшити наповнюваність Державного бюджету України. Тому детінізація економіки є однією з найбільших проблем нової влади після так званої помаранчевої революції. Від розв'язання цієї проблеми безпосередньо залежить успіх у формуванні соціально орієнтованої народної економіки і досягненні сучасних європейських соціальних стандартів життя всього населення.

Список літератури: 1. Політична економія: Навч. посібник/За ред. К.Т.Кривенка. К., 2001. 2. Основи економічної теорії: Навч. посібник/ За заг. ред. Петрової К.Я. Х., 1999; Основи економічної теорії/ За ред. Предборського В.А. К., 2002. 3. Огородник В. До питання економічної кримінології// Економіка України. 1996. №6. 4. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. К., 1998. 5. Базилук А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. К., 1998. 6. Турчинов О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К., 1995. 7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3. К., 2002. 8. Пушкаренко П., Логвиненко М. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки// Економіка України. 2004. №10. 9. Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник. К., 2002. 10. Комп'ютерна злочинність. Навчальний посібник. К., 2002. 11. Давос: світ пізнає Україну. Промова Президента України Віктора Ющенка на Всесвітньому економічному форумі// Урядовий кур'єр. 1 лютого 2005 р. №18.

Надійшла до редакції 29.03.05

Т.В. Сахарук

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Високий рівень злочинності неповнолітніх та збільшення рівня судимостей таких осіб вимагає розробки нових заходів боротьби з цим явищем. Останнім часом цій проблемі приділяється увага як з боку законодавця, так і з боку судової влади. Однак винайти дійові заходи протидії злочинності неповнолітніх не є простим завданням. Найбільш ефективним вважаємо вивчення зарубіжного досвіду щодо визначення напрямків кримінальної політики у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх та зниженню рівня судимості серед останніх.